

Na dohled vzdálené a přeci zcela odlišné

Proměna nároků na podobu hradu ve středověku a časném novověku

Funkční zaměření jednotlivých královských hradů, hradů šlechtických i objektů založených církevními institucemi se mohlo v době jejich vzniku i života výrazně lišit. Tyto odlišnosti se mohly odrazit nejen ve volbě hradního staveniště či ve stavební podobě daného hradního areálu, ale také v podobě jeho vazeb na další soudobé sídelní, komunikační a jiné struktury. Uvedené rozdíly je možné sledovat také v případech na dohled vzdálených hradů Chvatěruby a Liběhrad, vybudovaných na skalnatých ostrozích nad vltavským tokem mezi Libčicemi a Kralupy nad Vltavou (obr. 1).

■ Josef HLOŽEK

Katedra archeologie, ZČU Plzeň

Území střední Evropy, Českou republiku tedy nevýmaje, je oblastí bohatou na velice široké spektrum památek z období pravěku, středověku, novověku a v neposlední řadě také z oblasti tzv. archeologie modernity. Některé z těchto památek jsou notoricky známé, jiné zůstávají skryté – pohlceny vegetací nebo mladší zástavbou – zrakům odborné i laické veřejnosti.

■ Obr. 2 Chvatěruby, okr. Mělník. Hradní areál v pohledu od jihovýchodu na kresbě J. Bubeníčka. Podle A. Sedláčka (1927, 272).

Jiné pak čekají na své objevení či znovuobjevení. Jedna skupina památek středověku však v mnoha ohledech evropské krajině dominuje. Jsou to hradby, vyčnívající nad horizonty nezdělané od pravěku formované kulturní krajiny (k proměnám kulturní krajiny např. Gojda 2000). Náklady a úsilí spojené s jejich výzkumem, dokumentací a ochranou nám tito, nikoliv němí, svědkové naší bohaté minulosti vracejí v podobě zcela jedinečných souborů informací, které umožňují postupné skládání velmi složitých mozaik, odrážející někdejší realitu a každodennost různých vrstev středověké a časně novověké společnosti (Hložek 2012, 66). V této mozaice pak hradby, podobně jako další opevněné objekty, zastávaly jen velmi těžko zastupitelnou úlohu. Pro středověkého člověka byl hrad nedílnou součástí jeho kultury a světa. Hrad pro něho nebyl jen zeměpanským či panským sídlem, ale také mocenským a právním centrem, opěrným vojenským bodem a v neposlední řadě také, s ohledem na počty dochovaných hradů v Evropě, téměř všudypřítomným symbolem (Durdík 2004a; Durdík 2007, 3). O rozdílném vnímání hradu – pomíne-li v tuto chvíli možné, v čase se měnící jazykové zvyklosti v jednotlivých evropských regionech – nás pak informují, byť neúplně, písemné prameny, označující jednotlivé, z hlediska formální struktury prakticky totožné lokality různými termíny (Meyer 2004, 220). Mnohem barvitěji jsou však schopny o příčinách, souvislostech či o ambicích svých zakladatelů a vlastníků vypovídat samotné hradní stavby. Z dochované, povětšinou kusé písemné evidence i z dlouhotrvajícího, řadou různých vlivů formovaného výzkumu hradních staveb nejen v Evropě vyplývá, že středověký hrad měl mnohdy dnešnímu světu poněkud vzdálený a procesy archeologizace zastřený význam a smysl (k této problematice např. Neustupný 1986, 527–531; Neustupný 2007, 46–64), podobně jako každý jiný artefakt.

■ Obr. 1 Poloha hradů Chvatěruby, okr. Mělník (1), a Liběhradu, okr. Praha-západ (2), na l. vojenském mapování. Zdroj mapového podkladu www.oldmaps.cz.

Tento původní význam a smysl jednotlivých hradních založení se často odrazil nejen při volbě hradního staveniště, ale také ve stavební podobě daného objektu a jeho vybavení. Na jedné straně se tak od 13. století můžeme na našem území setkat s královskými opěrnými body v podobě tzv. horských hradečků (souhrnně Durdík 2004b), rozsáhlými a kvalitními stavebními podniky, zakládanými v srdci přemyslovských Čech v prostoru přemyslovského loveckého hvozdu (např. Durdík 1982), i s hrady ilustrujícími postupný nárůst významu a ambic pozemkové šlechty. Hradby, podobně jako další opevněné objekty, sehrávaly neméně významnou roli také v mocenské, hospodářské a jiné politice církevních institucí, klášterů a rytířských řádů (např. Anderle – Rožmberský – Švábek 1991; Durdík – Bolina 1996; Durdík 1997). Všem těmto nárokům byl schopen svou koncepcí a stavební podobou středověký hrad potenciálně vyhovět. Rekonstrukce někdejšího významu a smyslu jednotlivých hradů však může být v některých případech velmi nesnadným úkolem.

K relevantní interpretaci hradních lokalit a rekonstrukci jejich měnicího se významu a smyslu je zapotřebí moderního komplexního interdisciplinárního kastelologického bádání, chápaného v Evropě jako tzv. česká škola (k této problematice naposledy souhrnně *Durdík 2007*). Jejím smyslem a cílem je hodnocení hradního areálu jako složitého komplexu formovaného širokým spektrem vlivů a funkcí, které se vzájemně prolínají, vážou a podmiňují. Z funkčního hlediska je možné při hodnocení vrcholně středověkých hradů uvažovat o funkci rezidenční, vojenské, reprezentační, ekonomické a správní a v některých, spíše ojedinělých případech také o funkci refugiální (*Durdík 2007*, 3). Vrcholně středověké hrady pak nestály v rámci krajiny i soudobých struktur osamoceny. Z hlediska poznání původního účelu a někdejšího smyslu daného hradního založení je nutné jeho hodnocení v širších historických, architektonických, archeologických, stavebněhistorických, vojenskohistorických, provozně-ekonomických, historickogeografických, uměleckohistorických a jiných souvislostech.

Opusťme pro tentokrát nejznámější české hradní lokality a pokusme se o rekonstrukci funkce dvou menších, méně známých hradů, Chvatěrub v okrese Mělník (**obr. 2 a 3**) a Liběhradu v okrese Praha-západ (**obr. 8 a 9**), rekonstrukci jejich postavení v rámci soudobých struktur i o hodnocení jejich někdejšího, v průběhu středověku a novověku se měnicího významu a smyslu. Oba hrady byly založeny na vltavském břehu (**obr. 1**). Jsou od sebe vzdáleny 3,5 km vzdušnou čarou, jsou

v období vegetačního klidu v pásmu vzájemné dohlednosti a vznikly nejspíše v průběhu 14. století. Přesto jsou svojí stavební podobou zcela odlišné. Důvodem k těmto rozdílům byl nepochybně odlišný význam a smysl těchto objektů a jejich úloha v rámci soudobých sídelních, majetkoprávních, hospodářských a jiných struktur. I přes mnohé odlišnosti je však možné ve stavební podobě obou objektů sledovat jisté společné rysy.

Hrad Chvatěruby u Kralup nad Vltavou

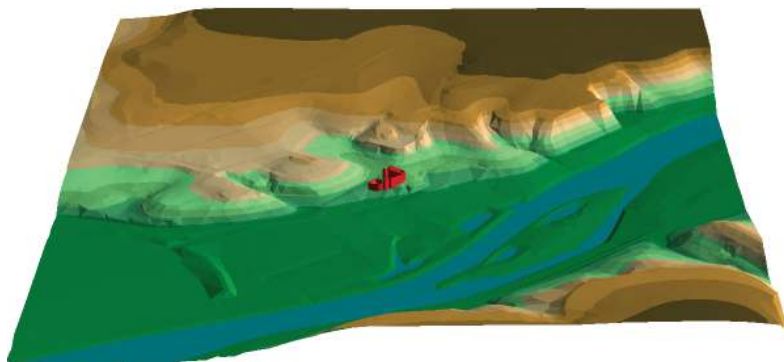
Hrad Chvatěruby (*Sedláček 1927; Lancinger – Líbal 1969; Žižka 1995; Hložek – Křivánek 2012*), založený na nevýrazné ostrožně v obci Chvatěruby na pravém břehu Vltavy (**obr. 4**) v blízkosti významného brodu, je příkladem menšího šlechtického hradu, jehož jádro se svou rozlohou blížilo spíše tvrzi. I přes značné stavební proměny lokality v období novověku i z doby nedávno minulé vypovídá poměrně barvitě původní, postupně znovunalezaný hradní areál o měnicích se nárocích svých majitelů na stavební podobu jeho jednotlivých částí i o funkcích, které měl hrad v období středověku a časného novověku zastávat.

Počátky hradu nejsou doposud zcela jasné. Poprvé se Chvatěruby objevují v predikátu Rudigera z Chvatěrub v letech 1219–1222 (historické údaje, není-li uvedeno jinak, podle *Sedláček 1927*, 271–273). Není jasné, zda v areálu městečka již v této době nebo v průběhu 13. století stával opevněný či jiný, například na gotický kostel sv. Petra a Pavla (*Žižka 1995*) vázaný,

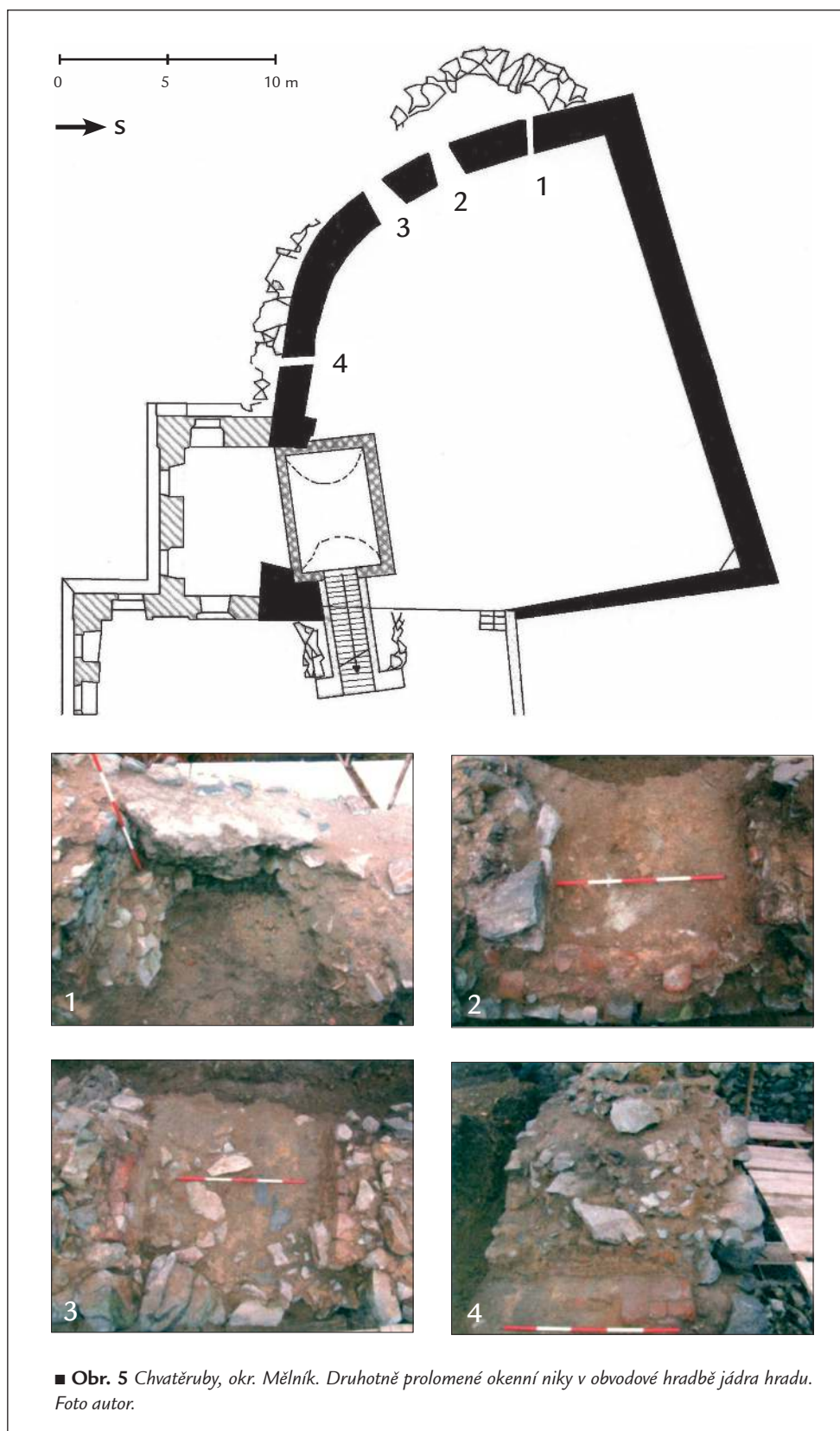

■ **Obr. 3** Chvatěruby, okr. Mělník. Zjednodušená 3D modelace hradního areálu v programu SketchUp 7 v pohledu od severozápadu.

rezidenční objekt. Vlastní hrad je poprvé zmiňován v roce 1366, kdy byl v majetku pražského měšťana Jakeše Bolka z rodu Velfoviců. V následujících letech měnil hrad majitele a až do poděbradských válek se v jeho držení vystřídali Zajícové z Házmburka, Jindřich na Dolánkách a Václav Baštský z Leroid. V tomto období představovaly Chvatěruby poměrně nevelký šlechtický hrad. Jádro hradu lichoběžníkovitého půdorysu s obloukovitě zakřivenou jihozápadní partií vzniklo v nejzazší části ostrohu nad řekou. Ze současných poměrů dochované obvodové hradby hradního jádra vyplývá, že její jihozápadní průběh byl založen hlouběji v prudkém svahu nad řekou. K této straně se také přikládala část jeho zástavby. Severovýchodní strana jádra hradu, ke které se již ve středověku přikládala chvatěrubská aglomerace, byla přírodními podmínkami chráněna méně. Nejspíše již v době výstavby hradu byla tato část hradního areálu zajištěna poměrně slabou parkánovou hradbou a příkopem s částečně, patrně nasucho obezděnou eskarpou (**obr. 7**). Současná podoba hradního jádra je výsledkem poměrně komplikovaného stavebního vývoje, který byl završen nikdy nedokončenou přestavbou na monumentální zámek, zahájenou Karlem Josefem Voračickým z Pačenic v roce 1717, a následnou zahradní úpravou z doby, kdy hradní jádro sloužilo po období možného utilitárního využití jako farní zahrada (*Hložek – Křivánek 2012*).

■ **Obr. 4** 3D modelace vltavského údolí a části okolního terénu s hradním areálem v programu ATLAS 9.

bez provedení nákladného a poměrně komplikovaného archeologického výzkumu řešitelná. Při hodnocení stavební podoby hradního jádra jsme odkázáni pouze na částečně odkrytý a částečně nedokončenou zámeckou novostavbou pohlcený jihozápadní průběh obvodové hradby jádra hradu (**obr. 3**). Čelo objektu (palácového křídla či věžovité stavby) vystavěného v jihozápadním nároží jádra, dochované do úrovně 1. patra, prolamoval okenní otvor dochovaný v podobě jižní stěny okenní niky. S tímto objektem nejspíše souvisí také obdélný, valeně zaklenutý, v současné době vápennou omítkou omítnutý sklep, přístupný dnes od východu, z prostoru plánovaného nádvoří nedokončeného barokního zámku. Sklep však s určitostí nevznikl během jediné stavební fáze. Pouze v rámci vstupní šíje sklepa je možné vymezení minimálně dvou stavebních horizontů. Původní vstupní šíje by však korespondovala s vnějším lícem nádvorní zdi této stavby. V mladší stavební fázi byla vstupní šíje protažena východním směrem. Zcela vyloučit pak nelze ani možnost změny přístupu do sklepa. Mimo logiku, jak uvidíme dále, by nebylo ani situování původního vstupu do sklepa ze západní strany. Ověření této skutečnosti však brání kompaktní vrstva omítky pokrývající celý interiér sklepa.

O podobě či existenci zástavby přiložené k severovýchodnímu, pravoúhle zalomenému průběhu obvodové hradby prozatím poznatky zcela chybí. Nicméně jistou formu lehčí zástavby je zde možné s ohledem na řadu možných analogických řešení předpokládat. Na severovýchodní straně byl hradní areál zajištěn šíjovým příkopem, před jehož vnější hranou vzniklo úzké předhradí, které dnes vyplnilo poměrně rozsáhlé, původně renesanční palácové křídlo vystavěné Janem z Valdštejna na Hrádku na konci 60. nebo v 70. letech 16. století. Od stoupajícího ostrohu, farního kostela sv. Petra a Pavla (*Žižka 1995*) i městečka byl hradní areál oddělen dalším příkopem, který nejspíše kopíroval také jeho celou severní stranu. Pod hradem, na hraně vltavské nivy pak můžeme s jistou mírou opatrnosti předpokládat také hospodářský dvůr.

Do poloviny 15. století můžeme v prostoru hradního jádra předpokládat zástavbu přiloženou k jihozápadnímu, nad vltavským tokem situovanému průběhu obvodové hradby v podobě palácového křídla, případně věžovité stavby

přiložené k předpokládanému paláci. Otázka prostorových dimenzí zástavby jádra hradu a její detailnější podoby však prozatím není, s ohledem na mocnost novověkých navážek dosahujících ve sledovaném prostoru minimálně 3–4 m,

Tento nevelký hrad zaujal poměrně výhodnou polohu v rámci chvatěrubské aglomerace, s přímou vazbou na vltavský brod. Z hospodářsko a provozního hlediska i z hlediska vazby na vltavskou komunikaci i síť pozemních cest se jednalo o polohu neobyčejně výhodnou. Se zvoleným stavenišťem i pohledově dominantní částí hradního areálu pak korespondovala také zástavba dominující hradnímu jádru, která se koncentrovala v jeho jižní části nad vltavským tokem a brodem. Přestože byla věnována zajištění hradu nemalá pozornost, nebylo zvolené staveniště příliš výhodné z vojenského hlediska. Hrad sice vznikl v poměrně poklidném období 14. století, ale jeho staviteli nebylo příliš zohledněno nebezpečí plynoucí nejen z možného obsazení severovýchodní části hradní ostrožny nad kostelem sv. Petra a Pavla (Žižka 1995), ale také z plošin, převyšujících pochozí úroveň hradního areálu minimálně o 20–30 m, vzdálených 200–300 m severovýchodním a jihovýchodním směrem.

Ke zlomu ve vývoji hradního areálu dochází ve 2. polovině 15. století, kdy se hrad i s příslušenstvím vrací zpět do rukou Jana a Oldřicha z Házmburka. V roce 1467 byl hrad obležen vojskem Jiřího z Poděbrad. Vojenskou akcí, při níž se hradní posádka vzdala, nebyl nejspíše vážněji poškozen, neboť již 28. září 1467 daruje hrad Jiří z Poděbrad Oldřichu Bradáčovi z Kutné Hory, který jej v roce 1472 zastavil Starému Městu pražskému. Nedlouho po prvním darování, v roce 1469, daruje Jiří z Poděbrad hrad Řehořovi z Heimburka. Vzniklé spory se urovnaly až návratem Řehoře z Heimburka do Saska. Po opravě v roce 1471 jej staroměstští zastavují Jindřichu Šanovcovi.

Období 60. a 70. let 15. století výrazně ovlivnilo dosavadní podobu celého hradního areálu. Z hodnocení velmi torzálně dochovaných konstrukcí hradního jádra je možné uvažovat o tom, že hrad nemusel vyvážnout z obležení zcela bez úhony. Rámcově do třetí třetiny 15. století by bylo s opatrností možné datovat okenní niky druhotně prolomené do jihozápadního průběhu obvodové hradby hradního jádra (obr. 5). Tato stavební aktivita

se opět soustředila do pohledově neaktivnější zóny hradního areálu. Bez provedení archeologického výzkumu však nelze s jistotou říci, zda se jednalo pouze o úpravu staršího, plošně rozsáhlejšího paláce, přiloženého k celému průběhu jihozápadní části hradního jádra, nebo zde došlo k výstavbě paláce nového. S ohledem na rozmístění okenních otvorů poměrně pravidelně v celé délce tohoto úseku obvodové hradby je však zřejmé, že s určitostí zde došlo k markantnímu zkvalitnění obytné a reprezentační komponenty hradního areálu.

Za reakci majitelů či držitelů hradu na jeho poměrně rychlý pád při obležení v roce 1467 je pak možné považovat vznik nového předhradí, situovaného v ose hradní ostrožny před čelem prvního příkopu a zajištěného původně nejspíše v severovýchodním i jihovýchodním nároží baštami. Do dnešní doby zůstala dochovaná pouze jihovýchodní polookrouhlá bašta, velmi necitlivě přestavěná na rodinný dům (obr. 2). Areál předhradí zaujal prakticky celou šířku k severovýchodu stoupajícího ostrohu v délce 35 m, čímž se plocha hradního areálu zvětšila téměř o třetinu. Zda bylo nové čelo hradního areálu zajištěno dalším příkopem, dnes není možné s jistotou říci. Současná terénní situace této části lokality je velmi zkreslená výraznými terénními úpravami. Založením tohoto předhradí došlo k eliminaci možného nebezpečí vyplývajícího z nezajištěné, výše položené části hradního ostrohu, ze kterého by byl nejspíše veden útok proti hradu. Po obsazení této stoupající části ostrohu by pak bylo možné hrad nejen izolovat, ale také, podobně jako z okolních výšin, velmi účinně ostřelovat. Cenou za zajištění této polohy pak bylo začlenění farního kostela sv. Petra a Pavla (Žižka 1995) s přilehlým hřbitovem do hradního areálu (obr. 3). S ohledem na provoz kostela se však muselo jednat o víceméně otevřenou část hradního areálu, kterou zároveň procházela přístupová komunikace vedoucí podél jižní hrany ostrohu a jižní hradby prvního předhradí po dnes kamenném mostě přes příkop do prvního předhradí a následně přes další příkop do hradního jádra.

■ Obr. 6 Chvatěruby, okr. Mělník. Celkový plán jádra hradu a druhého předhradí. 1 gotické zdivo, 2 gotické zdivo v úrovni suterénu, 3 renesanční zdivo, 4 barokní zdivo, 5 klasicistní zdivo, 6 novověké zdivo. Podle T. Durdíka (2000, 221). Upraveno.

■ Obr. 7 Chvatěruby, okr. Mělník. Vyzděná eskarpa severního průběhu příkopu kopírujícího hradní jádro.

Komunikační schéma je i přes výrazné, zčásti nedokončené stavební úpravy dodnes patrné. Prostor nového prvního předhradí je dnes postižen výraznými terénními úpravami v podobě řady terasových stupňů. Nelze tedy bez provedení archeologického výzkumu hodnotit jeho další zástavbu. S ohledem na prakticky pouze obranné funkční zaměření této části hradního areálu však zde další zástavba nemusela, podobně jako v případě hradu Zahrádka na Pelhřimovsku, vůbec existovat. Na této lokalitě vznikl obdobně koncipovaný areál předhradí jako určité obranné pásmo, eliminující částečně možnou hrozbu plynoucí ze stoupajícího předpolí hradu s cílem posunutí možné první obranné linie dále od hradního jádra.

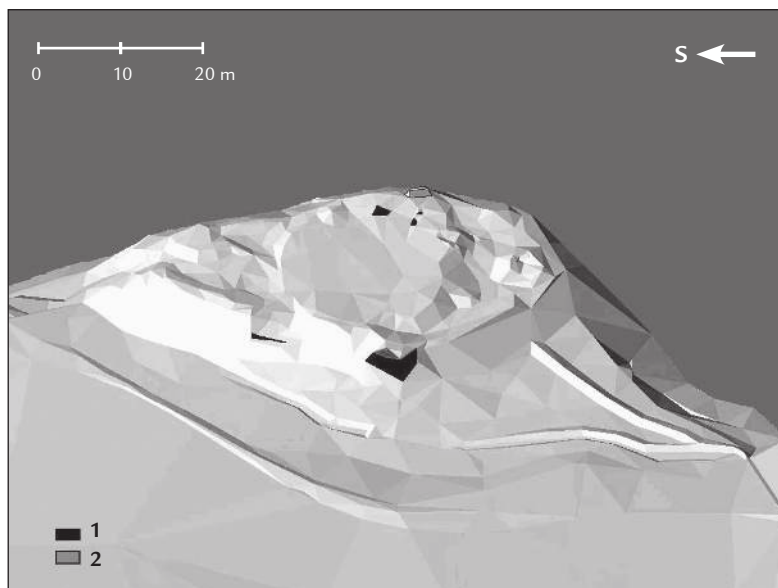
Na počátku 16. století se objekt stává majetkem Chvatěrubských z Lestkova (např. *Emler ed. 1870, 388*). Po roce 1555 se Chvatěruby stávají majetkem pánů z Lukovec.

■ Obr. 9 Liběhrad, okr. Praha-západ. Částečně odlámané skalnaté zakončení ostrožny s pozůstatky hradu. Pohled od severozápadu z pravého břehu Vltavy.

■ Obr. 10 Liběhrad, okr. Praha-západ. Mohutný relikv obvodové hradby za šíjovým příkopem. Pohled od západu.

■ Obr. 8 Liběhrad, okr. Praha-západ. 3D model hradního jádra se šíjovým příkopem a dochovanými fragmenty zdiva v programu ATLAS. 1 zdivo, 2 zdivo v sekundární poloze.

V roce 1567 kupuje hrad Jan z Valdštejna na Hrádku, který objekt renesančně přestavěl, resp. nechává zde vystavět minimálně jedno nové renesanční palácové křídlo, které zaujalo celou šířku staršího druhého předhradí. Z dosavadních výsledků archeologického výzkumu lokality vyplývá, že úprav se dočkal rovněž prostor druhého příkopu a nejspíše také hradní jádro. V této době přestává zastávat původní gotický hrad některé ze svých někdejších funkcí a nastává další etapa života tohoto objektu v podobě novověkého šlechtického zámeckého sídla. Období renesance pak znamenalo také rezignaci na v té době již minimální vojenský význam tohoto objektu a začalo docházet k postupnému zasypávání hradních příkopů.

Z dosavadních výsledků výzkumu tohoto objektu tak vyplývá, že se na konci 15. století s hradem počítalo, i přes jeho z vojenského hlediska nikterak výhodnou polohu, nejen jako s nadále hájitelným objektem, jehož obranné kvality mělo smysl dále posilovat, ale i jako s nikoliv nevýznamným rezidenčním objektem, jehož obytná komponenta se dočkala poměrně zásadní rekonstrukce.

Hrad nad Libčicemi nad Vltavou

Nedaleký hrad Liběhrad (*Heber 1845, 228–9; Durdík 2000, 328; Hložek – Křivánek 2008*) nad Libčicemi

nad Vltavou vznikl na konci 13. století, či spíše v průběhu následujícího věku. Jako hradní staveniště byla zvolena dominantní poloha v podobě skalnatého zakončení širokého, k východu se svažujícího ostrohu nad Libčicemi (**obr. 8 a 9**). Hradní staveniště je neobyčejně dobře chráněno ze severní a jižní strany prudkými svahy ostrohu, přecházejícími na východní straně v šikmou skalní stěnu, jejíž podoba byla pozměněna v souvislosti s výstavbou a provozem pražsko – drážďanské dráhy, vedoucí podél vltavského břehu pod hradem. Úpravami skalního masivu i prostoru hradního areálu byla nejvíce postižena jeho východní část (*Baum 1866–1867, 6*).

Hrad vznikl taktéž na skále nad vltavským břehem, ale jeho vztah k vltavskému toku byl, s ohledem na charakter zvoleného staveniště, spíše nepřímý. Z hradu navíc bylo možné kontrolovat prakticky pouze jediný ohyb kaňonovitého úseku vltavského toku bez možnosti operativního dosažení vltavského břehu.

Z hlediska možné interpretace a klasifikace hradu se jako zásadní jeví otázky spojené s osobou jeho stavebníka. K době života hradu se nevážou žádné přímé písemné zprávy. Pro hodnocení širších historicko-geografických souvislostí jsme tak odkázáni na rekonstrukci majetkoprávních poměrů v okolí lokality (souhrnně *Hložek*

– Křivánek 2008, 298). Značná část pozemků jak v Libčicích, tak i v nedalekých Letkách (Sedláček 1891, 255) byla, minimálně po určitou dobu, ve vlastnictví duchovních institucí. Hrad by tak mohl být vystaven v souvislosti s církevními majetky. V tomto případě by bylo možné jako o stavebníku hradu uvažovat nejspíše o břevnovském nebo zbraslavském klášteře. K roku 1406 je ještě ves/dvůr Libčice uváděn v břevnovském urbáři (Emler ed. 1881, 177). V roce 1411 bylo podací právo ke kostelu v Libčicích již nejspíše ve světských rukách (RBMV č. 646, 257). Obě církevní instituce však v Libčicích neměly, podobně jako i v jiných oblastech, své majetky v ucelené podobě. Důležitou skutečností vypovídající o možných majetkoprávních poměrech ve vsi Libčice v průběhu 14. století, tedy v předpokládané době života hradu, by pak mohlo být vlastnictví podacího práva k libčickému kostelu, které příslušelo po celé 14. století zbraslavskému klášteru (Sedláček 1908, 530). Roku 1558 přestávají být Libčice definitivně klášterním majetkem a jsou odprodány Jáchymu Šlikovi z Holíče, který je o rok později prodává Floriánu Gryspokovi. Libčice se tak stávají součástí statku Nelahozeves (Sedláček 1891, 33; Hansl ed. 1899, 275–277; Sedláček 1908, 530).

Vlastnictví podacího práva k libčickému kostelu zbraslavským klášterem po celé 14. století však zcela nevylučuje možnost pronájmu části majetků koncem 13. nebo v průběhu 14. století některou z duchovních institucí, nejspíše tedy břevnovským nebo zbraslavským klášterem, světské osobě. Liběhrad by tak mohl být také teoreticky založen případným pronajímatelem z řad šlechty jako správní a rezidenční objekt.

Soubor otázek týkajících se způsobu a doby zániku hradu není, podobně jako otázky týkající se jeho komunikačního schématu, za současného stavu poznání bez provedení archeologického výzkumu řešitelný. Nicméně můžeme s jistotou mírou pravděpodobnosti předpokládat, že hrad ztratil svou funkci nebo zcela zanikl buďto ještě v průběhu 14. století, nebo v neklidném období husitských válek. Existence hradu ještě v době pohusitské by se

velmi pravděpodobně odrazila na způsobu jeho zajištění a nejspíše by vedla k výstavbě další, vnější fortifikace či předhradí.

Od okolního terénu byl hradní areál oddělen širokým, dnes téměř zaplněným šíjovým příkopem. Jihozápadní zakončení příkopu je dnes výrazně pozměněno mladšími terénními úpravami. Před příkopem bylo nasypáno dodnes částečně patrné valové těleso. Obvod hradu lemuje na severozápadní a jihozápadní straně mohutný valovitý relikt, který v sobě skrývá doposud nejspíše stojící pozůstatky obvodové hradby (obr. 10). Na západní straně vystupuje z valovitého útvaru torzo nároží obvodové hradby z poměrně kvalitního řádkového zdiva (obr. 11). Prakticky celou jihozápadní část staveniště hradu zaujala minimálně dvojdielná budova. Další koncentrace konvexních a konkávních reliktů byla dokumentována v severovýchodní části staveniště hradu. Veškeré terénní relikt jsou převážně tvořeny kamennou destrukcí, ojediněle se stopami malty. Ve střední části hradního areálu, mezi relikt zástavby hradu, se nachází poměrně rovná plocha nepravidelného obdélného půdorysu, která byla nejspíše původním nádvořím. V jižní a jihoovýchodní části hradu byly při povrchovém průzkumu zaznamenány bloky zdiva v druhotné poloze, které mají nejspíše souvislost se záměrnou destrukcí dosud stojících

zdivých konstrukcí hradu z doby krátce po otevření pražsko – drážďanské dráhy (Hložek – Křivánek 2008, 302). Některé ze zachycených fragmentů zdiva nesou stopy mladších romantických úprav.

Na základě informací získaných povrchovým i geofyzikálním průzkumem lokality (Hložek – Křivánek 2008, 307), můžeme konstatovat relikty zástavby hradu jak v jižní, velmi členité části staveniště, tak i v jeho severní, mladšími úpravami více narušené části. Na rozdíl od relativně čitelnější jižní části hradní dispozice s pozůstatky rozměrné, minimálně dvojdielné kamenné, nejspíše podsklepené budovy, neumožňují terénní relikt na severní části staveniště hradu bližší interpretaci. Existenci většího množství kamenné destrukce odpovídajícího možné existenci věže nepotvrdil ani povrchový, ani geofyzikální průzkum. Na základě dosavadních poznatků je tak možné hrad spíše hodnotit jako bezvěžový. Kdyby však hradní dispozice věž obsahovala, byla by nejspíše situována v severozápadní, dnes výrazně více poškozené části hradu. Poměrně zajímavým zjištěním je pak absence vnější fortifikace v předpolí hradu. Vlastní hrad tak byl chráněn pouze valem a šíjovým příkopem vyhloubeným bezprostředně před obvodovou hradbou. A to i za situace, kdy západní část k východu se svažující ostrožny dosahovala výškové úrovně hradního jádra. I přes

■ Obr. 11 Liběhrad, okr. Praha-západ. Dochované nároží obvodové hradby hradu. Pohled od jihozápadu.

velmi neúplné informace o původní stavební podobě hradu vykazují dochované terénní reliktu dobře patrné znaky dvoupólovosti zástavby hradních jader, které se nejmarkantněji projevíly u dvoupalácových dispozic 14. století (srov. např. *Durdík 2000*, 127). Lze tedy předpokládat, že stavební podobě tohoto nevelkého hradu, plnění nejspíše funkce majetkoprávní opory v místech s roztržštěnou majetkovou držbou, byla věnována nemalá pozornost. Ve prospěch předpokladu, že hrad sloužil spíše jako majetkoprávní opora vystavěná některou z církevních institucí majících v této oblasti své majetky, hovoří také podoba hradního areálu postrádajícího provozně-hospodářské předhradí, se kterým se setkáváme ve většině případů šlechtických založení. Hrad či další opevněné objekty se hrávaly v rámci správy církevních majetků obdobnou roli jako hrad šlechtické. Na rozdíl od šlechtických hradů se však mohly tyto objekty opírat o velmi propracované hospodářské struktury církevních institucí a plnily tak v některých ohledech, zejména ve srovnání se šlechtickými založeními, poněkud odlišné funkce. Neméně významné funkce v rámci dominií církevních institucí sehrával např. hrad Zahradka na Pelhřimovsku, vystavěný vysehradským proboštvím v roce 1376 nejspíše nejen jako soukromé sídlo vysehradského probošta, ale také k ochraně a správě majetků, o které vedlo proboštsví vleklé spory s vysehradskými kanovníky (*Úlovec 1994*, 102). Mezi další opevněné objekty, které sehrály velmi důležitou úlohu v rámci klášterních dominií, patří například hrad Komberk na Plzeňsku. Kladrubský klášter získání hradu a jeho příslušenství v roce 1368 propojil proboštsví v Touškově s Malesicemi a hradem Kyjov v jeden územní celek, přičemž si hrad nejspíše podržel původní funkci správního a hospodářského centra někdejšího nevelkého šlechtického dominia (*Anderle – Rožmberský – Švábek 1991*, 119).

Závěr

Přestože byly oba, na dohled vzdálené hrady založeny na návrších nad Vltavou, jejich vztah k říčnímu toku i soubor funkcí, které měly v době svého života zastávat, byl poněkud odlišný. Zatímco Liběhrad ještě

v předhusitském období v důsledku změny majetkoprávních poměrů v oblasti a následné ztráty významu zaniká, podržely si Chvatěruby svůj nemalý význam jako centrum šlechtického statku až do novověku, čemuž odpovídal jak důraz na obytnou a reprezentační složku hradu, tak na jeho složku obrannou, kladený ještě na konci 15. století. I přes tyto rozdíly je zřejmé, že v době výstavby, a v případě hradu Chvatěruby také při jeho mladších úpravách, byla kladena nemalá pozornost stavební podobě obou objektů, které v době svého života představovaly významné správní a centrální objekty i opory soudobých územních domén.

Summary

The research of castles is crucial for understanding the European Middle Age. Castle was an inseparable part of the Middle Age man's culture and world. Castle was not only a seat but also an aristocratic and administration center, military structure and also almost an omnipresent symbol in view of the amount of castles preserved in Europe. Original purpose and meaning of particular castle objects reflected not only in choice of the construction site but also in constructional appearance of the castles and their inner equipment. Significant differences reflecting various functions fulfilled by particular castles during their life had influenced the choice of the castle construction site, appearance of the built-up areas and relation of the castle to other residential, communicational and other structures. Such differences may be documented even in the cases of objects not too far away from each other. The Gothic castle of Chvatěruby (Mělník region) was founded as a center of a smaller dominion on a featureless promontory in center of an unfortified agglomeration close to a ford across the Vltava River. This place was very important in view of its relation to the river, dry land and water long-distance communication as well as structures connected to the castle. Regarding the surrounding hills, the castle construction site was not protected well. This fact reflected in further development of the castle. A new bailey emerged there during the 15th century. This bailey was secured with most probably two bastions. It absorbed the church without any remarkable influence on its function. Buildings of the castle core including a vast palace wing supplemented with a residential tower concentrated in a part of the castle area which was visible from the Vltava ford. On the contrary, the not very distant castle of Liběhrad at Libčice nad Vltavou was founded on the riverbank but on a massive rock above the river. The chosen place did not allow almost any control of the river. This castle was constructed in order to protect property of the Church institutions in that area. On the contrary to the Chvatěruby castle which was changed into a comfortable Renaissance residence, the castle did not survive the Hussite wars as consequence of loss of its original importance.

Prameny a literatura

- RBMV*: Kopiczková, B. (ed.) 1977: Regesta Bohemiae et Moraviae Aetatis Venceslai IV, Tomus III.
- Anderle, J. – Rožmberský, P. – Švábek, V.* 1991: Hrad Komberk, *Castellologica bohemia* 2, 115–124.
- Baum, A.* 1866–7: Procházky po okolí Pražském, *Památky archaeologické* 7, 49–58, 137–146, 415–428.
- Durdík, T.* 1982: Počátky a geneze hradů 13. století v přemyslovském loveckém hvozdu, *Muzeum a Současnost* 5, 73–130.
- Durdík, T.* 1997: České komendy a hrady rytířských řádů. Muzejní a vlastivědná práce – Časopis Společnosti přátel starožitností 35/105, 52–55.
- Durdík, T.* 2000: Ilustrovaná encyklopedie českých hradů. 2. vydání. Praha.
- Durdík, T.* 2004a: K otázce demonstrační architektury na českých hradech, *Zprávy památkové péče* 64, 118–123, 173–174, 177–178.
- Durdík, T.* 2004b: K problematice pohraničních tzv. horských hradek, *Archaeologia historica* 29, 343–356.
- Durdík, T.* 2007: Současná česká kastelologie. České vysoké učení technické v Praze. Profesorské přednášky 7/2007. Praha.
- Durdík, T. – Bolina, P.* 1996: Hrad pražského biskupství (arcibiskupství), *Archaeologia historica* 21, 291–306.
- Emler, J. (ed.)* 1870: Reliquiae tabularum terrae regni Bohemiae anno MDXLI igne consumptarum – Pozůstatky desk zemských království českého r. 1541 pohořelých, sv. I. Praha.
- Emler, J. (ed.)* 1881: Deset urbářů českých z doby před válkami husitskými. Praha.
- Gojda, M.* 2000: Archeologie krajiny. Praha.
- Hansl, F. (ed.)* 1899: Smíchovsko a Zbraslavsko. Praha.
- Heber, F. A.* 1845: Böhmens Burgen, Vesten und Bergschlösser III. Praha.
- Hložek, J.* 2010: Zpráva o výsledcích výzkumu areálů předhradí vrcholně-pozdně středověkých hradů v roce 2008. In: P. Křišťuf – P. Vařeka (eds.): *Opomíjená archeologie 2007–2008*. Plzeň, 142–153.
- Hložek, J.* 2012: Proč právě předhradí? *Časopis Společnosti přátel starožitností* 1, 36–47.
- Hložek, J. – Krivánek, R.* 2008: Komplexní nedestruktivní výzkum hradu Liběhradu, okr. Praha-západ, *Castellologica bohemia* 11, 297–312.
- Hložek, J. – Krivánek, R.* 2012: Chvatěruby, okr. Mělník – výsledky výzkumu hradního areálu v letech 2008–2010, *Časopis Společnosti přátel starožitností* 3–4, 210–227.
- Lancinger, L. – Líba, D.* 1969: Chvatěruby zámek. Stavebně historický průzkum. *Passport SÚRPMO*, rkp. Praha.
- Meyer, W.* 2004: Vorburgen. Bemerkungen zur topographisch-baulichen, funktionellen Vielfalt sowie zur terminologischen Unschärfe. In: P. Ettle – A. M. Flambard-Héricher – T. E. McNeil (eds.), *Château Gaillard* 21. Caen, 215–227.
- Neustupný, E.* 1986: Nástin archeologické metody, *Archeologické rozhledy* 38, 525–549.
- Neustupný, E.* 2007: Metoda archeologie. Plzeň.
- Sedláček, A.* 1882–1927: Hrad, zámek a tvrz Království českého 1–15. Praha.
- Úlovec, J.* 1994: Příspěvek k dějinám a stavební podobě bývalého hradu u Zahradky, *Sborník vlastivědných prací z Podblanicka* 34, 99–114.
- Žižka, J.* 1995: Kostel sv. Petra a Pavla v Chvatěrubech, *Průzkumy památek* II/1995, 92–98.